

Előszó

1914 és 1919 között: az I. világháború, a polgári demokratikus forradalom, a Magyarországi Tanácsköztársaság, majd az ellenforradalom időszakában, a különböző politikai viszonyok közt tevékenykedő közvélemény-formálók a legkülönbözőbb eszközökkel igyekeztek eljuttatni nézeteiket Magyarország népéhez.¹ E kötet tanulmányai a korabeli propaganda számos esetét mutatják be és elemzik – ugyanakkor ezek együttesen lehetőséget kínálnak az egyes eseteken túlmutatóan, általánosabb jellegű következtetések megfogalmazására is a terjesztett eszmékkel, közvetítőikkel, a közvetítésükhöz felhasznált eljárásokkal és a megcélzottakra gyakorolt hatásaikkal kapcsolatban.

Bárczy István, Budapest polgármestere a főváros 1914. október 7-ei, a világháború kitörését követő első közgyűlésén már azt állította, hogy „Új korszak kezdődik, új világ alakul ki”.² Az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország remélt győzelme utáni új világot jelenítette meg például Gábor Jenő regényíró, filmhírlapíró 1915-ös *1950. Pest nem volt, hanem lesz* című utópisztikus regényében³ vagy egy 1916 elején, a *Jó Pajtás* című gyermeklapban napvilágot látott játék-leírásban a gyermekek által elénekelendő dal e részlete: „Porba roskad megalázva / Minden ellenségünk, / S kivirul az élet fája, / Dús

-
- 1 Az 1914–1919 közötti magyarországi propagandáról ld. pl. Ifj. Bertényi Iván: Az I. világháborús magyarországi propaganda néhány jellegzetességéről. In: Propaganda az I. világháborúban. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. 2015. október 16. – 2016. április 9. Szerk. Ifj. Bertényi Iván–Boka László. Bp., 2016. 7–28.; Z. Karvalics László: Nagy Háború és propaganda: a diskurzusfejlődés néhány iránya. (Szabálytalan historiográfia). In: Propaganda – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban. Szerk. Ifj. Bertényi Iván–Boka László–Katona Anikó. Bp., 2016. 43–58.; Takács Róbert: Sajtó és propaganda a háború idején. In: Háborús mindennapok – mindennapok háborúja. Magyarország és a Nagy Háború – ahogy a sajtó látta (1914–1918). Szerk. Kaba Eszter. Bp., 2017. 9–35.; Schönwald Pál: Az Országos Propaganda Bizottság tevékenysége és kiadványai az 1918-as polgári demokratikus forradalom alatt. Magyar Könyvszemle 1969. 1. sz. 20–28.; Pállos Lajos: Területvédő propaganda Magyarországon 1918–1920. I–II. Folia Historica 2005–2006. XXIV. k. 33–95., 2008–2009. XXVI. k. 37–75.; Szabó Viktor: A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája. PhD-értekezés kézirat, Eger, 2016.
 - 2 Ld. Budapest Székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1914-ben tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei. Bp., é. n. 605. Ld. még: *Vörös Boldizsár*: Nemzeti Park, Vilmos császár út és a Hősök Söre. Háborús névadások Budapesten 1914–1918 között: e kötetben: 59–66.
 - 3 *Gábor Jenő*: 1950. Pest nem volt, hanem lesz. Bp., [1915.] passim. Ld. erről: *Vörös Boldizsár*: Pest „a világ legboldogabb, legcivilizáltabb, legszebb metropolisza” lett. A város 1950-ben – egy 1915-ös utópisztikus regény szerint: e kötetben: 88–95.

gyümölcse nekünk!”⁴ Az 1917 tavaszán az iskolai tanításhoz vezérfonalként és a nagyközönség számára tájékoztatásként közzétett, *A világháború* című, a nagy küzdelem különféle vonatkozásait bemutató többszerzős kötet *Elmélkedések a jövőről* című fejezetében Angyal Dávid így fogalmazott: „Istennek hála, most már alapos az a remény, hogy szerencsésen fog végződni a háború”. Ugyanakkor a következő feladatokat is megjelölte: „Európa állapota sokáig nyugtalan lesz a nagy háború után is, résen kell állanunk, dolgoznunk kell minden erőnk megfeszítésével, hogy megvédjük nemzeti életünket a békében és a háborúban.”⁵

Az Osztrák–Magyar Monarchia vereségét eredményező harcok után, 1918. november 16-án, a magyar köztársaság ünnepélyes kikiáltásánál Kunfi Zsigmond, szociáldemokrata miniszter parlamentbeli beszédében már a következő jövőképet vetítette hallgatósága elé:

„Én azt gondolom, hogy most már eljött az az idő is, melyről a magyar forradalom nagy költője, Petőfi Sándor beszélt, amikor azt mondta, hogy »eljön a nap, midőn minden rabszolganép jármát megunva síkra lép«. [...] Én hiszem, hogy Petőfi prófécijának az a második része is be fog telni és betelőben van már, amely azt mondja, hogy nemcsak »pirosló arccal«, de »piros zászlókkal is« ki fognak állni a népek egymás után és egy hatalmas szimfóniában fogják elzengeni a világszabadság hatalmas dalát.”⁶

Ady Endre 1919. január 29-ei temetése is lehetőséget adott a költőt búcsúztató szónokoknak jövővízióik hirdetésére. A kormányban részt vevő *Magyarországi Szociáldemokrata Párt* nevében gyászbeszédet mondó Vincze Sándor ekként fogalmazott: „rátesszük lábunk a magyar rögre és esküszünk, mozdulni fog ez is és minden eddig jobbal pótolunk, vagy minden vész itt, – ámen, – mindörökre.”⁷

A Magyarországi Tanácsköztársaság irányítói az általuk ideálisnak tartott, radikális intézkedésekkel létrehozandó új világ kiépítésénél pedig felhasználhattak olyan munkákat, amelyeket már a diktatúra keletkezése előtt és azután is közreadtak mind a szociáldemokraták, mind a kommunisták. Így August Bebel: *A nő és a szocializmus* című könyvét a magyarországi szociáldemokraták jelentették meg már 1919. március 21. előtt is több kiadásban; a Tanácsköztársaság

4 Gyermekjátékok. Jó Pajtás 1916. jan. 9. 30. Ld. erről: *Vörös Boldizsár*: „Ha gombóccal hajigálnak, / El is megyek katonának”. Háborús gyermekjátékok Magyarországon 1914–1918.: e kötetben: 71.

5 *Angyal Dávid*: *Elmélkedések a jövőről*. In: *A világháború. Vezérfonal iskolai tanításokhoz és tájékoztató a nagyközönség számára*. Szerk. Imre Sándor. Bp., 1917. 227., 231. Ld. erről: *Vörös Boldizsár*: *A jelen és a közelmúlt történetének tanítása világháborúban és „világforradalomban”*. Az I. világháború mint hivatalos tananyag Magyarországon 1917–1919 között: e kötetben: 98–102.

6 Ld. Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XLI. Bp., 1918. 463. Ld. ehhez: *Vörös Boldizsár*: *A magyar köztársaság kikiáltása 1918. november 16-án: szimbolikus helyfoglalás térben és időben*: e kötetben: 162–167.

7 Ld. Ady Endre temetése. *Népszava* 1919. jan. 30. 5. Ld. ehhez: *Vörös Boldizsár*: *Két rendszer, két halott, két temetés. Ady Endre és Eötvös Loránd búcsúztatásai 1919-ben*: e kötetben: 192–195.

idején e művet az egyesült párt könyvkiadó-hivatala tette közzé.⁸ Munkájában a német szerző részletekbe menően foglalkozott a majdan kialakuló eszményi világrenddel.⁹ Egyebek mellett írt arról, hogy akkor a termelő- és a közlekedési eszközök, továbbá a föld társadalmi tulajdonban lesznek. Szerinte „A szocializált társadalomban teljesen rendezett viszonyok vannak és az egész társadalom szolidáris összeköttetésben él.” Minden munkaképes embernek dolgoznia kell, ugyanakkor a munka teljes szabadság és demokratikus egyenlőség alapján van megszervezve. „A szocialisztikus társadalomban az érdekek ellentéte megszűnt. [...] a személyes egoizmus kielégítése és a közjó előmozdítása egymással összhangban vannak, egymást fedik.” Az új társadalom mindenből a legjobb minőségűt fogja termelni, a munkakörülmények pedig sokkal jobbak lesznek, mint amilyenek a 19–20. század fordulóján voltak.

A könyvben arról is lehet olvasni, hogy az új világban a létfeltételek mindenki számára egyenlők lesznek. Továbbá, „A jövő társadalom sem politikai, sem közönséges bűnököt és kihágásokat nem fog ismerni. A tolvajok eltűntek, mert eltűnt a magántulajdon, és mert az új társadalomban munka által mindenki könnyen és kényelmesen kielégítheti szükségleteit.” A közösség egyik legfontosabb feladata ekkor az új nemzedékek korszerű nevelése lesz. A társadalom a fiatalokat nagykorúságukig fogja nevelni, utána pedig mindenki maga gondoskodhat majd a saját továbbképzéséről. Bebel szerint az új társadalom „nemzetközi alapon fog felépülni. A népek testvériesülni fognak, kezét nyújtják egymásnak és arra törekszenek, hogy az új állapotot lassanként a földkerekség minden népére kiterjessék.”¹⁰

A jövőben elérendő ideális világrendről kialakított, a Bebeléhez nem egy vonatkozásban hasonló, legfontosabb kommunista elgondolásokat Nyikolaj

8 *Bebel Ágost: A nő és a szocializmus.* Bp., 1919. A könyvről, annak hatásáról ld. pl. *Kenneth R. Calkins: The Uses of Utopianism. The Millenarian Dream in Central European Social Democracy before 1914.* Central European History 1982. 2. sz. 126–134.; *Lucian Hölscher: Weltgericht oder Revolution. Protestantische und sozialistische Zukunftsvorstellungen im deutschen Kaiserreich.* Stuttgart, 1989. 307–318.; *Madarász Aladár: A sehonnai szakácskönyvek, avagy néhány szempont a XIX. század végi utópiák és a német munkásmozgalom kapcsolatának kutatásához.* Utópiák a múlt század végén a szocializmusról. In: *Egy remény változatai. Fejezetek a szocializmusgondolat történetéből.* I. Szerk. Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor. Bp., 1990. 187–237. A 20. század elején a Népszava könyvhirdetésének közreadói pedig a műben megjelenített jövőképet ismertetve egyben megvalósítására mozgósították a reménybeli olvasókat, ami jól mutatja, hogy azt realizálhatónak is tartották. Szerintük a német szerző „olyan megragadóan állítja elének a kommunisztikus termelési alapon felépülő új társadalom képét, hogy az olvasó nem vonhatja ki magát hatása alól és kénytelen belátni, hogy az út, amelyet Bebel kijelöl, minden nőnek és férfinak egyetlen helyes [!] útja”. Ld. Bebel: *A nő és a szocializmus.* Népszava 1908. márc. 4. 13. Azonban vö. e munkám 9. jegyzetével!

9 Ugyanakkor könyve bevezetésében Bebel félreérthetetlenül tudatta olvasóival: „Mihelyt az ember a reális valóság alapjáról távozik és a jövőendő alakulások festésébe bocsátkozik, tág tere nyílik az elmélkedésnek. Kezdődik a vitatkozás arról, hogy mi valószínű és mi valószínűtlen. Azért mindaz, amit erre vonatkozólag ebben a könyvben kifejtünk, csupán csak a szerző *egyéni* felfogásának tekintendő és így az esetleges támadások is csak az ő *személye* ellen intézendők; amit mond, azért ő maga viseli a felelősséget.” *Bebel Á.: A nő i. m. 9.*

10 Uo. 356–367., 370–372., 385., 393., 420–427., 436., 460.

Ivanovics Buharinak *A kommunisták (bolsevikiek) programja* című munkája tartalmazta. E kiadványt már a Magyarországi Tanácsköztársaság létrejötte előtt több ízben is megjelentette magyar fordításban a *Kommunisták Magyarországi Pártja*; a diktatúra időszakában pedig az új rendszer propagandájának egyik legfontosabb irányító szervezete, a *Szocializmus Állami Propagandája* bocsátotta közre.¹¹ E szerint „A kommunista rendben minden vagyon nem egyes emberek rendelkezésére, nem is külön osztályokéra, hanem az egész társadalom rendelkezésére áll. Itt az egész társadalom olyan, mint egy óriási munkásszövetség. Munkáltató nem áll felettük. Mind egyenlő elvtársak.” „A munka csakis a legnagyobb gyártelepeken, csakis a legjobb gépekkel folyik”, az egyes termelési ágazatoknak megfelelő területeken. A pártprogram szerzője azt is állította, hogy meg fognak szünni a különálló, egyes országok, a határok el fognak tűnni. „Az egész emberiség nemzeti különbség nélkül minden részében össze van kapcsolódva és egyetlen egységes egészévé szerveződött. Valamennyi nép – egyetlen nagy, baráti munkáscsaládot alkot itt.” Művében pedig a végső célt Buharin ekként jelölte meg: „Legvégül az egész világnak egyetlen munkásüzemévé kell lennie, ahol az egész emberiség egyetlen egy, szigorúan kidolgozott, kiszámított és kimért terv alapján, minden munkáltató és tőkés nélkül, a legjobb gépekkel és a legnagyobb műhelyekben dolgozik a maga számára.”¹² E külföldi munkák nemcsak egyes részleteikkel,¹³ hanem nagyszabású jövővízióik egészével is jelentős ösztönzéseket adhattak az 1919 tavaszán létrejövő diktatúra közvélemény-formálóinak az eszményi új világot bemutató leírásaik megalkotásához. A Tanácsköztársaság irányítói április 20-ai, az ellenséggel szembeni harcra buzdító, a proletariátushoz intézett felhívásukban így ábrázolták azt: „Van-e proletár, aki ne tudná, hogy a harc és átmenet nehézségei után emberséges élet, szabadság, jólét és erkölcsi fölemelkedés, testi és szellemi virágzás lesz a *kommunizmus társadalmában* minden dolgozó osztályrésze?”¹⁴ A megvalósítandó tökéletes rendszert ennél részletesebben ismertette a *Forradalmi Kormányzótanács* elnökének, Garbai Sándornak a nyári direktóriumhoz intézett április 12-ei levele¹⁵ és az a történelem-tananyag, amely a *Közoktatásügyi Népbiztosság* által kiadott *Néptanítók Lapja* április 24-ei

11 *Nyikolaj Buharin: A kommunisták (bolsevikiek) programja*. Bp., 1919. A műről, annak hatásáról ld. pl. A. G. Löwy: *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht. Leben und Werk Nikolai Bucharins*. Wien, 1990. 103., 111–115., 397.; *Wladislaw Hedeler: Nikolai Bucharin – Stalins tragischer Opponent. Eine politische Biographie*. Berlin, 2015. 177–178., 553.

12 *Ny. Buharin: A kommunisták i. m.* 12–16.

13 Ld. ehhez: *Vörös Boldizsár: „Az iskola minden gyermeket egy-egy kis lázadóvá nevelt”*. Oktatási utópiák a Magyarországi Tanácsköztársaságban: e kötetben: 211–212.

14 *Magyarországi Szocialista Párt–Forradalmi Kormányzótanács–Budapesti Forradalmi Munkás- és Katonatanács: Veszélyben a forradalom! Népszava* 1919. ápr. 20. 2. Ld. még: *Vörös Boldizsár: „Új, boldogabb korszak következik reánk”*. Utópisztikus jövőelképzelések a Magyarországi Tanácsköztársaságban. In: *Társadalomtörténeti tanulmányok Tóth Zoltán emlékére*. Szerk. Horváth Zita–Rada János. Miskolc, 2017. 293–303.

15 Ld. erről: *Vörös Boldizsár: „A nép java, a nép boldogsága a mi célunk”*. Hivatalos jövőkép egy Veszprém megyei községnek a Tanácsköztársaság idején: e kötetben: 205–210.

számának mellékletében jelent meg.¹⁶ A Magyarországi Tanácsköztársaság irányítói pedig különféle intézkedésekkel törekedtek az új világ létrehozására: ebben: új közösséggel (ehhez: a mindennapi életet – így a nevelés-oktatás rendszerét is¹⁷ – átalakító radikális intézkedések sorozatával); új idővel (ehhez: új történelemképpel is, amely jelen volt az új történelem-tananyagokban¹⁸ és a május 1-jei budapesti ünnepség dekorációiban¹⁹ is); új térrel (ehhez: szimbolikus térfoglalási akciókkal is: ilyenek voltak például a budapesti lóversenypályák átalakításai kertgazdaságokká²⁰ és a budapesti május 1-jei ünnepség dekorációinak elhelyezése²¹).

Az 1918–1919-es magyarországi forradalmak jövőképeivel is vitatkozott Friedrich István miniszterelnök, amikor 1919. november 16-án, a Horthy Miklós vezette *Nemzeti Hadsereg* budapesti bevonulási ünnepségén, az Országháznál tartott beszédében arról is szólt, hogy a nemzet talpra fog állni, ha „lemond hiú ábrándokról és messze idegenből várt segítségről és csak a saját erejében bízva, tántoríthatatlanul kitart a keresztény nemzeti irány mellett”. Válaszában pedig Horthy a következőképpen határozta meg a feladatokat: az ország minél gyorsabb újjáépítéséhez „*ki kell irtanunk minden mérget a nemzet lelkéből és össze kell fogni minden magyar hazafinak egy szent cél érdekében, amelynek két pillére: a nemzeti eszme és a keresztény morál*”.²²

Az 1914–1919 között a magyarországi politikai-társadalmi életben a vezető közvélemény-formálók által megfogalmazott céloknak, terjesztett nézeteknek a közönséggel történő elfogadtatásához többféleképpen is viszonyulhattak, járulhattak hozzá a korabeli *szervezők*. Előfordulhatott, hogy az illetők a fennálló rendszert támogatták, részt vettek propagandájában – ugyanakkor annak eszmevilágát közvetítő szövegükben határozottan megjelölték saját történelmi ismereteiket, politikai felfogásukat is: ez figyelhető meg a Tanácsköztársaság hivatalos történelem-tananyagainak íróinál.²³ Van arra is példa, hogy egy regény szerzője szépirodalmi alkotásába beillesztette a korabeli propaganda kulcsfontosságú elemét, ekként járulva hozzá annak terjedéséhez: ezt

16 Ld. erről *Vörös B.*: „Az iskola minden gyermeket egy-egy kis lázadóvá nevelt”. I. m. 213–214.

17 Ld. ehhez pl. uo. 211–224.

18 Ld. ezekről pl. *Vörös B.*: A jelen i. m. 103–106.; *Uő*: Új történelemtanítás – átértékelt történelmi hősök? Kiemelkedő személyiségek a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos történelem-tananyagaiban: e kötetben: 225–232.; *Uő*: Az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom ábrázolása a Magyarországi Tanácsköztársaság oktatási anyagaiban: e kötetben: 233–241.; *Uő*: Az átírt Ady és a kisajátított Hésziodosz. Átalakított klasszikusok Az Én Újságom tanácsköztársasági számaiban: e kötetben: 246–247.

19 Ld. erről pl. *Vörös Boldizsár*: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben: e kötetben: 144–146.

20 Ld. ezekről pl. *Vörös Boldizsár*: Lóversenypályák és politikai propaganda. Szimbolikus térfoglalási akciók a Magyarországi Tanácsköztársaság idején: e kötetben: 249–258.

21 Ld. erről pl. *Vörös B.*: Károlyi i. m. 144–146.

22 Ld. A Nemzeti Hadsereg Budapesten. Budapesti Hirlap 1919. nov. 18. 5. Ld. erről pl. *Vörös B.*: Károlyi i. m. 151–153.; *Uő*: A magyar köztársaság i. m. 167–169.

23 Ld. ehhez pl. *Vörös B.*: Új történelemtanítás i. m. 225–232.; *Uő*: Az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom i. m. 233–237., 240.

tette Gábor Jenő az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország világháborús győzelmének „megjövendölésével” 1950. *Pest nem volt, hanem lesz* című munkájával.²⁴ Megtörtént ekkoriban az is: egy alkotó a korabeli propagandához nem egy vonatkozásban kapcsolódó írásai sorozatának létrehozásakor arra használta fel ezeket, hogy saját maga jelöljön ki aktuális célokat, feladatokat ön maga és kortársai számára. Így járt el Molnár Ferenc I. világháborús haditudósításainál, 1915 őszén, halottak napja alkalmából papírra vetett cikkével, majd ennek az *Egy haditudósító emlékei. 1914. november–1915. november* című kötetében történő újraközlésével.²⁵ Sor kerülhetett arra is, hogy egy író egyszerre vegyen részt a történelem fontos eseményeiben, a korabeli propagandában és ugyanakkor távolságot is tartson azoktól, sőt bizonyos mértékig azok ellenében tevékenykedjék. Mindezeket cselekedte Szomory Dezső, amikor saját személyét egy másik, ráadásul Magyarországgal ellenséges külföld szülöttjének ön maga által kitalált figurájába: Harry Russel-Dorsan, angol újságíróba rejtve adott közre valódiakként fiktív haditudósításokat, amelyek egyfelől néhány részletükkel illeszkedtek a magyarországi antantellenes, németbarát propagandába, másfelől viszont lehetőséget nyújtottak a magyar alkotó számára a háború borzalmainak megjelenítésére, ezáltal pedig háborúellenesség kialakítására olvasóiban.²⁶ Sőt még az is előfordulhatott, hogy miközben a szerző elutasította a fennálló politikai-társadalmi rendszert, még ennek létrejötte előtt keletkezett műve, kisebb átalakításokkal, beilleszkedett az új hatalom propagandájába: ez történt Karinthy Frigyessele és *Vérmező-költeményével*, annak tanácsköztársasági színpadi előadásával.²⁷

Az I. világháború és az 1918–1919-es magyarországi forradalmak, majd az ellenforradalom idején, az egymástól igencsak eltérő politikai-társadalmi viszonyok között a korabeli közvélemény-formálók a legkülönbözőbb *eszközöket* használták fel propagandájukban nézeteik terjesztéséhez. Ezek közé tartoztak szövegek: például újságcikkek,²⁸ tananyagok,²⁹ regény,³⁰ vers;³¹ képzőművészeti

24 Ld. erről: *Vörös B.*: Pest i. m. 90–95.

25 Ld. erről: *Vörös Boldizsár*: Egy haditudósító emlékei. Molnár Ferenc írásai I. világháborús emlényeiről: e kötetben: 40–47.

26 Ld. erről: *Vörös Boldizsár*: Frontélmények a hátszögből. Szomory Dezső „harctéri levelei”: e kötetben: 49–58.

27 Ld. ezekről: *Vörös Boldizsár*: Forradalom a műalkotásban – műalkotás a forradalomban. Karinthy Frigyes: *Vérmező*: e kötetben: 19–33.

28 Ld. pl. *Vörös Boldizsár*: Terek, tömegek, filmek. Rendezvények magyar híradókban 1915-ben és 1919-ben: e kötetben: 80–85.; *Uő*: Koronátlan címer, vörös zászló. Az új rendszerek szimbólumai az 1918–1919-es magyarországi forradalmakban: e kötetben: 128–136.; *Uő*: Az ártirt Ady i. m. 242–247.; *Uő*: Lóversenypályák i. m. 249–258.

29 Ld. pl. *Vörös B.*: A jelen i. m. 97–106.; *Uő*: Új történelemtanítás i. m. 225–232.; *Uő*: Az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom i. m. 233–241.

30 Ld. pl. *Vörös B.*: „Az iskola minden gyermekeket egy-egy kis lázadóvá nevelt”. I. m. 217–222.

31 Ld. pl. *Vörös B.*: Az ártirt Ady i. m. 244–245.

alkotások: például plakátok,³² festmény,³³ bélyegek,³⁴ szobrok;³⁵ zeneművek: például dalok;³⁶ tárgyak: például jelvények,³⁷ zászlók,³⁸ játékok,³⁹ ital;⁴⁰ rendezvények: például politikai ünnepek,⁴¹ temetések,⁴² színházi előadások;⁴³ filmek: például filmhíradók;⁴⁴ nevek: például közterület-elnevezések, intézménynevek,⁴⁵ személynevek, fogyasztási cikkek elnevezései.⁴⁶ A különböző politikai-társadalmi rendszerek idején létrehozott alkotásokat, alkalmazott eljárásokat vizsgálva pedig nyilvánvalóvá válik, hogy az egymástól igencsak eltérő világszemléleteket terjesztő közvélemény-formálók nemegyszer ugyanolyan eszközöket használtak fel propagandájukban: ez figyelhető meg például az 1914–1915-ös és az 1918-as budapesti közterület-elnevezések,⁴⁷ az 1915-ös és 1919-es fontos rendezvényekről készített filmhíradók,⁴⁸ a 20. század eleji és az 1919-es temetések⁴⁹ esetében. Előfordulhatott az is, hogy – nyilvánvalóan a propaganda hatásának fokozása érdekében – a közvélemény-formálók a nézeteiket kifejező alkotást olyan korábbi helyére illesztették, amellyel szemben az új homlokegyenest ellenkező eszmei tartalmat hordozott. Ez történt például több 1918-as budapesti közterület-átnevezésnél, a fővárosi Szent Gellért-emlékmű 1919. május 1. alkalmából végrehajtott átalakításánál,⁵⁰ vagy akár egy egész rendezvénynél is: ilyen volt a *Nemzeti Hadsereg* 1919. november 16-ai bevonulási ünnepe éppen a köztársaság 1918. november 16-ai kikiáltásának évfordulóján.⁵¹

A korabeli propaganda eljárásaira igencsak sokféleképpen *reagálhattak* az azokkal megélezottak. Előfordulhatott, hogy a közvélemény-formálók által

32 Ld. ezekről pl. *Vörös Boldizsár*: Elismerés, elutasítás, megőrzés. Reagálások a Magyarországi Tanácsköztársaság propagandájára: e kötetben: 266–268.

33 Ld. pl. *Vörös B.*: Károlyi i. m. 144.

34 Ld. pl. *Vörös B.*: Koronátlan címer i. m. 135–136.

35 Ld. pl. *Vörös B.*: Károlyi i. m. 144–146.

36 Ld. pl. *Vörös B.*: „Ha gombóccal hajigálnak, / El is megyek katonának”. I. m. 71.; *Uő*: Károlyi i. m. 150–154., 158.; *Uő*: „megjött Rudolf királyfi”. Károlyi Mihály alakjához kapcsolódó folklór-alkotások az őszirózsás forradalomban: e kötetben: 170–174.

37 Ld. pl. *Vörös B.*: Koronátlan címer i. m. 132.

38 Ld. pl. uo. 132–137.

39 Ld. pl. *Vörös B.*: „Ha gombóccal hajigálnak, / El is megyek katonának”. I. m. 71–76.

40 Ld. pl. *Vörös B.*: Nemzeti Park i. m. 62.

41 Ld. pl. *Vörös B.*: Terek i. m. 83–86.; *Uő*: Károlyi i. m. 143–154.; *Uő*: A magyar köztársaság i. m. 162–169.

42 Ld. pl. *Vörös B.*: Két rendszer i. m. 191–200.

43 Ld. pl. *Vörös B.*: Forradalom i. m. 30–33.

44 Ld. pl. *Vörös B.*: Terek i. m. 82–87.; *Uő*: Vörös Riportfilmek és fekete-fehér újságok. Tanácsköztársasági híradófelvételek vizsgálata korabeli más források segítségével: e kötetben: 259–265.

45 Ld. pl. *Vörös B.*: Nemzeti Park i. m. 60–62.; *Uő*: Károlyi i. m. 140–147.

46 Ld. pl. *Vörös B.*: Nemzeti Park i. m. 59–62.

47 Ld. ezekről pl. uo. 60–62.; *Uő*: Károlyi i. m. 140–142.

48 Ld. pl. *Vörös B.*: Terek i. m. 82–87.

49 Ld. pl. *Vörös B.*: Két rendszer i. m. 191–200.

50 Ld. ezekről pl. *Vörös B.*: Károlyi i. m. 141–144.

51 Ld. pl. *Vörös B.*: A magyar köztársaság i. m. 162–169. Vö. még: *Vörös Boldizsár*: Jelképek, szál-
lógék, ünnepek. Kulturális jelenségek forradalmakban és ellenforradalomban. Történelmi Szemle 2009. 4. sz. 541–559.

elvárt hatásra került sor (ha esetleg csak rövid időre is): ilyen volt, emlékiratai szerint, Ritoók Emma megrettenése az egyik tanácsköztársasági plakát láttán.⁵² Ám megtörténhetett az is, hogy a propagandával megcélzottak reakciója erősebb, túlzottabb volt annál, mint amilyent annak közreadói minden bizonnyal szántak: ez figyelhető meg 1914–1918 között egyes háborús gyermekjátékok eldurvulásánál.⁵³ A propaganda egyes elemeinek átvételéről, ezáltal egyfajta elfogadásáról tanúskodnak egy budapesti leányiskola 14 éves tanulóinak a Tanácsköztársaság idején készített dolgozatai – ugyanakkor nem zárható ki, hogy a feladatot adó tanárnak, az intézmény nyilvánosságának szánt szövegek fiatal írói csupán a retorziótól tartva nem fogalmaztak meg e munkákban kételyeket, esetleg ellenvéleményeket a hivatalosaknak számító nézetekkel szemben.⁵⁴ Ugyancsak néhány ilyen elemnek a saját érdekek érvényesítéséhez történő igencsak körültekintő, céltudatos felhasználása érhető tetten abban a beadványban, amelyet a nyáradiak küldtek április elején a *Forradalmi Kormányzótanács*nak.⁵⁵ Propagandisztikus tartalmú folklóralkotásokat terjeszthettek azok befogadói is, ami fokozhatta hatásukat: ez történt a Károlyi Mihályról szóló dalok esetében, az őszirózsás forradalom idején.⁵⁶ Továbbá előfordulhatott, hogy a propaganda egyes jelenségei elismerést váltottak ki korabeli szemlélőjükből: ilyeneket lehet olvasni Lowetinszky János Józsefnek, Pest vármegye hivatalnokának naplójában az 1919. május 1-jei budapesti ünnepségről. Fennmaradt olyan szöveg is, amely azt mutatja, hogy a propagandaalkotás közönség felé sugárzott üzenetének legalább egy részét megértette a kortárs és ezt rögzítette is feljegyzéseiben: ez Berzeviczy Albert értékelése az 1919. május 1. alkalmából átalakított budapesti millenniumi emlékműről. Megtörténhetett az is, hogy egy propagandaeszközt csak felületesen nézett meg valaki és ennek nyomán hibás felvetést fogalmazott meg azzal kapcsolatban, amint azt Lowetinszky tette ugyanezen ünnepség egyik dekorációjáról írva naplójában. Egy korabeli újságcikk arról informál, hogy egy, a rendszer irányítóinak céljai érdekében mozgósítani hivatott művet formai megoldásai miatt utasítottak el azok, akiknek azt a közvélemény-formálók szánták: így *Az Ember* 1919. június 12-ei számának írása szerint egy plakátot annak szemlélői. Viszont előfordulhatott az is, hogy egy ilyen funkciójú alkotást éppen azért értékelt negatívan nézője, mert primitívnek találta azt: ezt tette Lowetinszky a tanácsköztársasági május 1-jei dekoráció egyik darabjánál. Ugyancsak a tisztviselő naplójában figyelhető meg az a reagálás, hogy egyes propagandaeszközöknek: az ugyanezen ünnepségre készülő ideiglenes alkotásoknak a diktátúra közvélemény-formálóiétól nyilvánvalóan

52 Ld. pl. *Vörös B.*: Elismerés i. m. 266–267.

53 Ld. pl. *Vörös B.*: „Ha gombóccal hajigálnak, / El is megyek katonának”. I. m. 76–77.

54 Ld. pl. *Vörös B.*: „Az iskola minden gyermeket egy-egy kis lázadóvá nevelt”. I. m. 222–223.; *Uő.*: „Es kommt ein Zeitalter, das allen Wohlstand und volle Freiheit sichern wird”. Utopistische Zukunftsvorstellungen in der Ungarländischen Räterepublik 1919. In: *Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa* 2017. 366.

55 Ld. pl. *Vörös B.*: „A nép java, a nép boldogsága a mi célunk”. I. m. 201–204.

56 Ld. pl. *Vörös B.*: „megjött Rudolf királyfi”. I. m. 171–174.

eltérő értelmezéseket adott és ezeket gúnyosan a fennálló viszonyok bírálatahoz használta fel. Volt példa arra is, hogy egy kortárs vitába szállt a hatalom valamelyik megnyilvánulásával, ha csak ekkor még nem publikált feljegyzéseiben is: ezt tette Révay Mór Jánosné, a Révai-könyvkiadó megteremtőjének a Tanácsköztársaság rendszerét elutasító felesége, amikor a *Népszava* július 31-ei számának hasábjain közzétett Petőfi-méltatásban olvasható állításokat igyekezett megcáfolni. Ám megtörténhetett az is, hogy egy propagandaalkotást valaki nyilvánosan megbíráljon: így járt el a *Vágóhid* című újság július 1-jei számának cikkírója Marx emléktáblájával. Maradt az utókorra olyan forrás is, amelyik megengedi azt a feltételezést, hogy létrehozójának (létrehozóinak?) érdeklődését határozottan felkeltette a Tanácsköztársaság propagandája és annak különféle jelenségeit nemcsak megörökítette (megörökítették?), hanem az így készült képeket meg is őrizte (őrizték?): amatőr fotókat egy kis albumban. Mindezeket túl sor kerülhetett egy fontos propagandaeszköznek az azzal megcélzott személy által történt átalakítására is: ez történt akkor, amikor a Tanácsköztársaság idején egy diák az *Internacionáléból* humoros diák-internacionálét alkotott. Sőt előfordulhatott az is, hogy valaki megsemmisítette a hatalom propagandájának hordozóit: ezt cselekedte gróf Károlyi György, levakarva a falakról az 1919-es diktatúra plakátjait.⁵⁷

Az 1914 és 1919 között keletkezett források azt is jelzik, hogy a mindenkori hatalom által terjesztett információkkal, a propagandával szemben a kortársakban kialakulhatott bizalmatlanság, sőt olykor ellenségesség is. Erről tanúskodnak Lowetinszkynek az I. világháború idején készített naplóbejegyzései,⁵⁸ a Magyarországi Tanácsköztársaság idején keletkezett álhírek⁵⁹ és viccek egy része is.⁶⁰ Ekkoriban sor kerülhetett arra is, hogy a korabeli közvélemény-formálók felhasználják a rendelkezésükre álló médiumokat az általuk károsnak ítélt jelenségekkel szemben: így az 1918–1919-es forradalmak közvélemény-formálói a különféle sajtótermékeket, röplapokat, plakátokat, fontos gyűléseket az álhírek terjedésének megakadályozása érdekében.⁶¹

Az I. világháború és az azt követő rendszerváltások időszaka tehát számos lehetőséget kínál a propaganda különféle jelenségeinek vizsgálatára.

57 Ld. ezekről részletesebben: *Vörös B.*: Elismerés i. m. 267–273. A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandájáról készült kiállítássterv is: *Kántor Attila*: A propaganda 133 napja. Esmék és eszközök a Tanácsköztársaság alatt. (Kiállítássterv.) MA-diplomamunka kézirat, Bp., 2016.

58 Ld. ezekről pl. *Vörös Boldizsár*: Egy vármegyei hivatalnok az 1917-es oroszországi forradalmakról, avagy eszközök az eligazodáshoz a világtörténelemben: e kötetben: 107–116.

59 Ld. ezekről pl. *Vörös Boldizsár*: „Szamuely repülőgépen Oroszországba szökött”. Álhírek Budapesten a Magyarországi Tanácsköztársaság idején: e kötetben: 283–284., 292.

60 Ld. ezekről pl. *Vörös Boldizsár*: Különböző politikai rendszerek – hasonló humoros alkotások? 1919 fordulatai viccekben és karikatúrákban: e kötetben: 185–186.; *Uő*: Elismerés i. m. 269.; *Uő*: „Az állatkert lakói is összegyűltek, hogy érdekeik képviselőjére bizalmat válasszanak”. A Magyarországi Tanácsköztársaság emléke a diktatúra bukása után közzétett viccekben: e kötetben: 308., 313–314.

61 Ld. pl. *Vörös Boldizsár*: Kommunikáció a válságban – válság a kommunikációban? „Oroszpánik” Budapesten az őszirózsás forradalom idején: e kötetben: 117–127.; *Uő*: „megjött Rudolf királyfi”. I. m. 174–175.; *Uő*: „Szamuely repülőgépen Oroszországba szökött”. I. m. 283–300.

Az egymást követő, egymástól határozottan különböző politikai-társadalmi rendszerekben működő közvélemény-formálók eljárásainak összevetései pedig elősegíthetik – az egyes eseteken túlmutatóan, általánosabb érvénnyel is – a propaganda sajátosságainak megismerését is.

Korábban megjelent tanulmányaim újbóli közreadásakor azokon általában csak kisebb változtatásokat, kiegészítéseket hajtottam végre, ugyanakkor igyekeztem hasznosítani az első publikálásuk óta napvilágot látott munkák eredményeit. Az összeállításban az *Előszó* után a tanulmányokat az egymást követő történelmi időszakok szerint rendeztem el. Olyan munkák esetében, amelyekben különböző időszakok jelenségeivel foglalkoztam, azokat a legkorábbinál helyeztem el. Az egyes írások gondolatmenetének teljessége, követhetősége érdekében előfordul, hogy egy-egy mozzanat, elemzés két szövegemben is olvasható. Munkáimban a korabeli forrásokat (a versrészletek kivételével) a mai helyesírási szabályoknak megfelelően idézem; egykorú helyesírással közlöm viszont a napilap- és folyóiratcímeket. Az idegen nyelvű szövegrészleteket magyar fordításban bocsátom közre.⁶²

62 E tanulmánykötet megjelentetésében való közreműködésükért ezúton mondok köszönetet az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának, kiváltképpen Médiatudományi Kutatócsoportjának, az NMHH Médiatudományi Intézetének, továbbá a Médiatudományi Könyvek sorozat szerkesztőinek: Koltay Andrásnak és Klestenitz Tibornak.